

**ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТИЯНСТВА:
МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ**

Обрання Руссю-Україною християнського шляху належить до однієї з найдоленосніших подій української історії, що прямо чи опосередковано запрограмувала подальший її поступ. Київська Русь напередодні офіційного запровадження християнства була потужною і поважною європейською державою. Вільна країна мала багатий вибір пріоритетів геополітичної, економічної, культурної орієнтації, на обрання яких значною мірою вплинули особливості українського розвитку. Як саме стався такий вибір - необхідно ще досліджувати, але що він приніс Україні - нині очевидно. Сьогодні, коли українська держава з великими втратами і напругою повертається на свій природній, європейський шлях, надзвичайно важливо проаналізувати, що сприяло відхиленню від нього. Для цього повернімося до перших сторіч Українського християнства - періоду утвердження довготривалих самоідентифікаційних архетипів українців та усталення їх поглядів на сусідів.

В сучасному українському релігієзнавстві переважає така точка зору на певні особливості початкового Українського християнства: по-перше, в перші десятиліття після офіційного запровадження християнства була здійснена недовершена спроба самочинної побудови церкви, формувалося Київське християнство на основі місцевих духовних традицій, із залученням світового християнського досвіду; по-друге, Київське християнство складалося неідентичним візантійському і неантагоністичним західному християнству, що природньо для українців-європейців.

До цього варто додати дві зауваги:

1) слід переглянути підживлюваний полемікою про східне чи західне походження Українського християнства погляд на неофітів-українців як на пасивних учнів котрогось християнського напрямку. Українці, як і інші народи, сприймали та розвивали християнські ідеї згідно своїх попередніх духовних надбань, свого менталітету;

2) "старі" християни із Сходу та Заходу стикнулися на головних місійних теренах кінця I тисячоліття н.е. у Європі, пропонуючи окремим народам організаційні послуги своїх ієрархічних центрів. Але досить швидко "нові" християни зорієнтувалися і пішли східним чи західним шляхом. У жодній

---

* Недавня Ольга, пошукачка Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України

європейській країні не існують водночас дві традиційні християнські церкви у рамках однієї нації, що свідчить про обґрунтованість зробленого ними вибору. Єдиний виняток становить Україна, яка протягом всієї своєї християнської історії будувала зв'язки, в тому числі і юрисдикційні, і з Константинополем, і з Римом.

Відомі джерела з християнізації Київської Русі не дозволяють однозначно визначити, кому в початковий період формування християнської традиції русичі надавали пріоритет і чому після 1055 р. в Русі-Україні закріплювалося Константинопольське підпорядкування. Проте дослідити, яким чином закріплювався східнохристиянський вплив - справа цілком можлива.

З другої половини XI століття наростають феодалні усобиці та відцентровий рух різноетнічних теренів Київської Русі. Якраз в цей час церква починає освоєння північно-східних киеворуських посіlostей. Більшість же територій тих посіlostей були включені до церковної структури лише з початку XII ст. Причому нові єпископства починали діяти переважно в молодих містах, серед маси в основному язичницької і при її серйозному супротиву.

Отже, період формування Київського християнства не охоплював північно-східних земель, які згодом почали навертатися в християнство. З християнською вірою тут знайомилися під проводом вже митрополитів-візантійців, неприхильних до киевохристиянської традиції. Московське християнство від його початків солідаризувалося з візантійською нетерпимістю до західного християнства. Киевохристиянська церква займає в цьому процесі цілком відмінні позиції: вона сприймає ігнороване на християнському сході західнохристиянське свято перенесення мощів св. Миколи, а київський літописець славить хрестоносців, прирівнюючи їх до блажених. На наш погляд, саме в порівнянні Київського та Московського християнства, а не в дискусіях про східну чи західну орієнтацію першого, є найпродуктивніше місце для виявлення і з'ясування феномену Українського християнства. Адже таким чином увага спрямовується на внутрішні особливості еволюції Київської митрополії, які надали їй східнохристиянське підпорядкування і в такий спосіб спричинилися до пізнішої ідентифікації української церкви як грецької, православної.

За умов посилення внутрішніх роздорів та наскоків степовиків став проблематичним більш-менш постійний церковний зв'язок земель Київської Русі та її північно-східних посіlostей. Київ як центр митрополії і княжа столиця, вже не міг виконувати функцію реїгійного та світського об'єднувального центру, ставши об'єктом міжкняжих змагань та зовнішніх нападів. З київського спадку північно-східні князівства намагалися монополізувати переважно ке-

рівний, в тому числі і митропольний, авторитет, застосовуючи тактику спустошливого спадкоємства. Натомість в церковній політиці південно-західних князівств зберігається традиція продовження культурних зв'язків з європейськими країнами, що утверджувало прозахідні риси Київського християнства. Але ж і їм киевохристиянський спадок дістався вже ревізованим константинопольськими ставлениками. Співробітництво князя Данила з Римом не знайшло підтримки місцевих владик - підлеглих Київського митрополита, підвладного Константинопольському патріархові. Таким чином, українці надовго втратили шанс повернутися як державницька, рівноправна нація до європейської спільноти. Це був перший випадок, коли східнохристиянське підпорядкування фактично позначилося для Русі-України як східнохристиянський вибір.

Втім Константинопільська юрисдикція так і не злучила неоднорідні землі Київської митрополії в єдиний ментальний простір. Остаточний переїзд київських митрополитів-греків в північно-східні князівства в 1299 році та виділення окремої української (Галицької) митрополії в 1303 році відкрили тривалий період то з'єднання, то роз'єднання Київської митрополії. Якщо відслідковувати відповідні події по роках, то виявляється, що від створення Галицької митрополії в 1303 році і до останнього "спільного" митрополита Ісидора (з 1435 р.) для "долішньої" (українсько-білоруської) та "горішньої" (московської) частин Київської митрополії це дає: 23 роки "з'єднаних" проти 109 років "роз'єднаних". Вже сама пропорція суперечить стереотипу єдності митрополії. А обставини приєднання-відокремлення вказують на те, що відколи митрополити-греки осіли в північно-східних князівствах, за приєднання українських земель (розглядалися як власні) дбали саме звідти, відокремлення ж добивалися з української сторони. Боротьба точилася нерівна, адже Московщина закономірно перебирала від слабнучого Константинополя лідерство в східноцерковній системі.

Чому саме Московщина? В Константинопольського і Московського світського та релігійного центрів було багато спільного, зокрема: по-перше, ці центри сформувалися на територіях етнічно неоднорідних (відповідно греки - серед азійських народів, слов'яни - серед народів угро-фінських, тюркських), але закладалися володарями з європейськими амбіціями та їх панівного на той час походження. Звідси спільні: вплив східних суспільних традицій, схильність до цезаропапізму, атавістичні, на загальне невинуваті європейські претензії; по-друге, і Константинополь, і Москва, спершу фактично периферійні у вчорашніх потужних

Великій Римській імперії та Київській Русі, конкурували з самою державницькою традицією экс-столиць і прагнули обперти на неї свою новоспечену владу. Це вдячний ґрунт для ідеї спадкоємництва. Саме таку ідею використали і Константинополь, і Москва, які не могли довести пряме апостольське походження своїх церков: “Другий Рим” оголосив себе спадкоємцем завойованого варварами “Першого Риму”, а “Третій Рим” - спадкоємцем завойованого мусульманами “Другого Риму”.

Натомість названі прикмети, спільні для Константинополя і Москви, є не просто не властиві, але альтернативні київським. І це, зрештою, відбилося на стосунках трьох сторін. На середину XV століття означилося, що ефективно використали візантійську науку якраз в Московщині (теорія “Третього Риму”). А українські землі, фактично виконавши функцію транзиту ієрархічного зв'язку, так і лишилися в східнохристиянській церковній структурі на другорядних ролях між занепадаючим старим центром - Константинополем, та новим і перспективним - Московою. І це природньо. Адже в Україні потенціал церкви східнохристиянського взірця обмежується наступними обставинами: по-перше, безпосереднім сусідством з країною з авторитарною агресивною владою, країною, яка стала логічною послідовницею державної та релігійної традиції Візантійської імперії; а по-друге, відсутністю ґрунту для громадського договору українців-європейців з переважно демократичними суспільними традиціями, на загал інтровертів, для яких невластивим є авторитаризм та експансіонізм.

Таким чином, доводиться констатувати, що в рамках східнохристиянських структур церковна нерівноправність України і Московщини об'єктивно закладена їх сутністними характеристиками і є неминучою.

В той же час сторіччя прямого - ієрархічного - східнохристиянського впливу на українську церкву обмежили її можливості альтернативних зв'язків. Адже це була вже не та церква Київського християнства, коли її вірним траплялося відбувати спільні богослужіння з християнами латинського обряду та вінчатися з ними без папського дозволу, тобто користуватися визнанням одновірних західного християнства. Провізантійська ієрархічна верхівка встигла внести в теорію і практику Українського християнства чимало східнохристиянських особливостей, що віддаляло українську церкву як від традицій Київського християнства, так і від західних християн. Після 1340 року українці вже зустрілися з останніми як вірні “східної” церкви, церкви “грецької віри”. Незалежно від адекватності такої ідентифікації, вона утверджувалась і серед самих українців, і серед католиків. В добу середньовічної ментальності, коли приналежність

до певної релігійної спільноти була чи не найголовнішою прикметою для розрізнення “свій-чужий”, це дезорієнтувало українців у знаходженні і підтриманні природних зв’язків та інтересів як у духовній, так і в політичній сферах. Внаслідок цього всупереч тому, що аналогічні висхідні умови і весь хід розвитку Русі-України серед інших європейських країн мав би призвести до такої ж церковної подібності, релігійно-церковна спорідненість полягла для українців в протилежному напрямі - до північно-східних сусідів. А це визначило далеко наперед не тільки церковний розвиток України, але й її загальну історію.

І досі самоусвідомлення багатьох українців “мандрує” між Сходом і Заходом. Але ж як минуле, так і сьогодення свідчать, що така позиція на практиці є невинувато страдницька й маловдячна. Так чи не доцільніше нам, вточнивши власні християнські орієнтири, твердо укріплюватися на своєму, європейському березі, а вже звідти екуменічно співпрацювати з усіма бажаними?

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ РЕЛІГІЗНАВСТВА

М. Бабій* (м.Київ)

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

В структурній архітектоніці релігієзнавства одне з важливих місць займає соціологія релігії. Знаходячись в тісному взаємозв’язку з філософією, історією, психологією, феноменологією релігії, культурологією та етикою, вона водночас постає як специфічна галузь загальносоціологічного знання.

В історичному аспекті перші спроби соціологічної рефлексії релігії мали місце ще в епоху Відродження. В подальшому соціологія релігії генетично була пов’язана з розвитком соціальної філософії, загальної соціології, з різними філософськими течіями, зокрема з іменами французьких енциклопедистів (Ш.Ф.Монтеск’є, Ф.М.Вольтер, Ж.Ж.Руссо, Д.Дідро, П.А.Гольбах), а також з